

FIGYELŐ

IN MEMORIAM VLADIMIR TREBICI AKADÉMIKUS (1916. február 28.–1999. február 13.)

Egy nagy tanítómester, hírneves tudós és kiváló műveltségű ember, egy jelentős személyiség távozott közülünk: *Vladimir Trebici*. Két héttel később töltötte volna be 83. életévét...

Alapos filozófiai, szociológiai és történelmi műveltségre tett szert a Cernăuți Egyetemen (a bölcsészet-, nyelv- és irodalomtudományi, jogi karon végzett) nem mindennapi képességgel rendelkezett ahhoz, hogy kutassa és asszimilálja a természettudományok új területeit és egy teljesen szellemi tudományágat. A román tudományos életben *Vladimir Trebici* szigorúságával és alaposságával, valamint eredetiségével és sokoldalúságával szerzett elismerést. A Professzor tudományos életműve figyelemre méltó nemcsak a publikált munkák számát illetően, hanem a kutatott területek miatt is. Ezek a demográfia, statisztika, gazdaság, szociológia, néprajz, történelem területeit fedik le. A terület, amelyben a legnagyobb elismerést szerezte, az kétségtelenül a demográfiáé. E tudományág sokoldalú jellege felelt meg leginkább egyetemi képzettségének és nagy műveltségének. Ez is magyarázza azt a tényt, hogy a demográfia szinte valamennyi területe fellelhető tudományos érdeklődésében. A publikált munkák listája igen hosszú: majd száz könyv (tankönyvek és demográfiai kézikönyvek, enciklopédiák és szótárak, Románia és a világ népességéről szóló munkák) több száz tanulmány és cikk, nem is beszélve a recenziókról, jegyzetekről, tudományos felolvasásokról. Kétségtelen, *Vladimir Trebici* a modern román demográfia megteremtője.

Vladimir Trebici professzor tudományos tevékenységét széles körben elismerték és megbecsülték a nemzetközi tudományos világban. Számos külhoni tudományos találkozón nagyszerűen képviselte a román tudást. Tagja volt a Nemzetközi népességtudományi Uniónak (Uniunea Internațională pentru Studiul Științific al Populației), az Európai Népességtudományi Társaságnak (Asociația Europeană pentru Studiul Populației), a Francia Nyelvű Demográfusok Nemzetközi Társaságának (Asociația Internațională a Demografilor de Limbă Franceză), az Európai Gazdaságdemográfiai Társaságnak (Societatea Europeană pentru Economia Populației), a Csehszlovák Demográfiai Társaságnak (Societatea Cehoslovacă de Demografie), a Nemzetközi Statisztikai Intézetnek (Institutul Internațional de Statistică).

Az 1989 utáni politikai változások *Vladimir Trebici* számára elsősorban egész tudományos tevékenységének egyértelmű elismerését jelentették azzal, hogy a Román Akadémia tagjává választották. Neve így olyan hírneves bukovinai tudós személyiségeké mellé kerülhetett, akiket korábban szintén ezzel a magas címmel jutalmaztak Tudományos elfoglaltságai között kiemelt figyelmet szentelt Bukovina

történelmének és demográfiájának. Minden energiájával hozzájárult a Román Irodalomért és Kultúráért Bukovinában Társaság újjászületéséért (amelynek tiszteletbeli elnöke volt). *Vladimir Trebici* professzor életének utolsó éveit nagyrészt – az 1995 augusztusában létesült – Román Tudományos Akadémia Demográfiai Kutató Intézete megteremtésének és működése irányításának szentelte.

Egy nagy tudós eltávozása nagy veszteség a tudomány bármely területén. A társadalomtudomány területére ez még inkább igaz. A törekény román demográfia számára pedig *Vladimir Trebici* professzor halála óriási veszteség. Akik ismertük és dolgoztunk vele nagyon jól tudjuk ezt. Mindem, amit tehetünk az az, hogy próbáljuk meg követni példáját, ösztönzéseit, megőrizve szíveinkben annak a *Vladimir Trebici* akadémikusnak a képét, aki tanár, tudós és kiváló műveltségű ember volt, és akinek nevét ezentúl – a Román Tudományos Akadémia határozata alapján – a Demográfiai Kutató Intézet viselni fogja.

HELYREIGAZÍTÁS

A folyóirat 1999. évi 3–4. számába sajnálatos értelemzavaró hiba került. A 272. oldalon az 5. bekezdés 4. sorában a „racionalizálás” szó helyett „nacionalizálás” szót írtunk. A bekezdés helyesen:

„Ehhez kellene az a jövőkép is, amely megmutatná a felemelkedés útját, de hiányzik az a politikai program, amely kivezetné a nemzetet az erkölcsi válságból. Ha az intézményrendszer átalakítása együttjár a munkafolyamatok racionalizálásával, s annak kialakításában részt vesznek az adott terület legjobb szakemberei és az érdekvédelmi szervek, ha megindul a beruházások útján a foglalkoztatás, ha az adóhatóság és a pénzügyi szervek újra a szakmai szervek kiszolgálói lesznek és nem a szakmai folyamatok meghatározói, ha újra érték lesz a társadalomban az ember, a családban a gyermek, s főleg ha az erkölcs és a jogrend lesz az úr, ha a törvényességi keretek nem csak egy olyan pókhálóként fognak működni, melyen csak a kicsik és gyengék akadnak fenn, míg a nagy kártevők nem, akkor jön létre majd az a jövőkép, amely kiragadja a nemzetet abból a kiszolgáltatott helyzetből, amelybe a Trianon, majd a második világháború után került.”

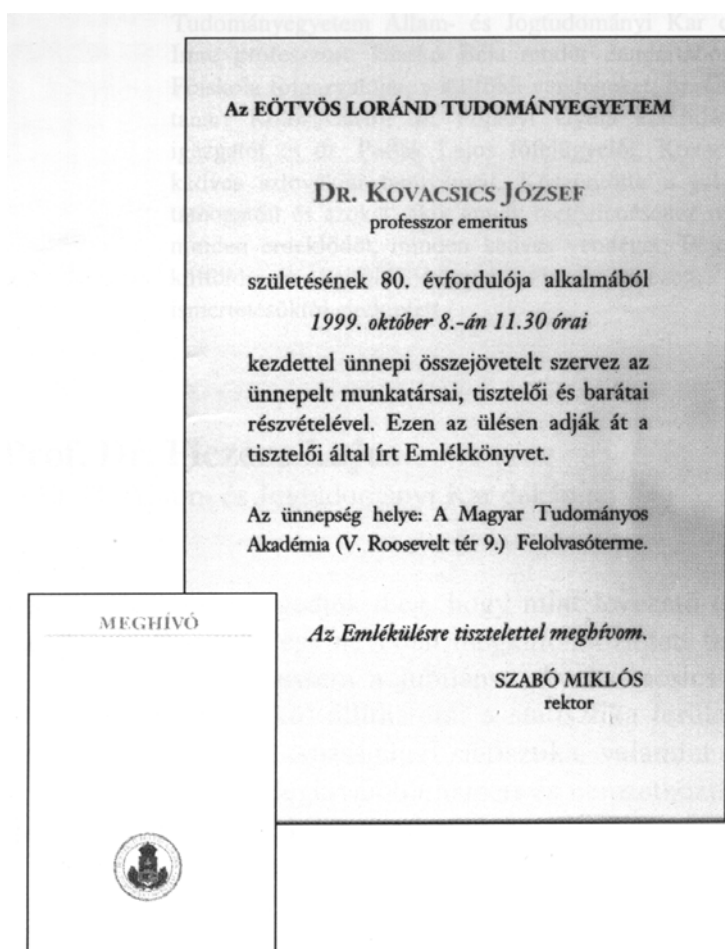
A hibaért a Szerzőtől és az Olvasótól egyaránt tisztelettel elnézést kérünk.

A Szerkesztőség

EMLÉKÜLÉS DR. KOVACSICS JÓZSEF PROFESSZOR TISZTELETÉRE

Talán kicsit megkésve, de nem elfelejtkezve *dr. Kovacsics József* születésének 80. évfordulójáról röviden szeretnék beszámolni a Magyar Tudományos Akadémia felolvasó termében tartott emlékülésről.

Azt hiszem érdemes kicsinyítve megnézni a meghívót.

Ez önmagában is jelzi a tisztelői által összeállított emlékkönyvet, és szólni kell az ünnepséget követően megjelent kiadványról, mely így teljességében nem adható vissza, de egyes részletek kiemelésével talán utal az életpályára.

Engedjék meg nekem, hogy e két kiadvány nem szorosan vett szétválasztásával, hanem inkább összevonásával próbáljak képet adni az életműről, az emlékkötetről és a jubileumi ünnepekről.

Nehéz helyzetben van az ismertetés írója, mert bár évtizedes barátság és közös munkák kötik a professzorhoz, de az emlékkötetet és a jubileumi ülés alkalmából elhangzott üdvözléseket olyan szerzők munkái, illetve köszöntései töltik meg, akiknek kiforrott stílusát rövidített szövegekben nehéz visszaadni. Az üdvözlések mögött pedig általában olyan kiváló tudósok állnak, akiknek az érzésvilága és az azt tükröződő mondanivalója nem tömöríthető, nem összevonható és nagyon nehezen foglalható össze.

Azt hiszem az életrajz és a tevékenység vázlatos ismertetésével kell kezdeni az ismertetést, az emlékkönyvben megfogalmazottak alapján.

Pályafutását a Központi Statisztikai Hivatalban kezdte. 1940-ben a Központi Statisztikai Hivatalban ideiglenes díjnokként kezdte, majd a szükséges vizsgák letétele után statisztikai tiszt, majd ellenőr lett. A jogi diploma megszerzése után 1946-ban miniszteri fogalmazóvá minősítették át. Munkáját a községi Törzskönyvbizottságban kezdte, majd 1950-ben a Város- és Községstatisztikai osztály vezetője lett. 1954-ben a KSH elnöke a Művelődésügyi Miniszterrel egyetértésben az akkor országos szakkönyvtárrá alakuló statisztikai könyvtár igazgatójává nevezte ki.

1952-től tanított meghívott előadóként statisztikát a Budapesti Műszaki Egyetem Városépítési Tanszékén. 1957-ben kapott tanszékvezetői megbízást a Pécsi Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának Statisztikai Tanszékére. 1959-ben került az ELTE Statisztikai Tanszékére docensként. 1965-ben nevezték ki egyetemi tanárrá.

Munkássága során a közigazgatási statisztika, a történeti demográfia, illetve a jogi informatika művelése terén alkotott újat és maradandót. Több mint 300 tanulmánya jelent meg, köztük 36 könyv. Idegen nyelven, illetve külföldön 67 tanulmánya jelent meg. Néhány fontosabb könyve: Város- és községstatisztika (1954), Statisztika tankönyve három kiadásban (1974, 1975, 1977). A közigazgatás statisztikája és organometriája (1977), Bevezetés az államigazgatási informatikába (1980, Akadémiai Kiadó), Veszprém megye helytörténeti lexikona (*Ila Bálint* társszerzővel, két kötet, 1964 és 1980, Akadémiai Kiadó), Veszprém és Vas megyék történeti statisztikai helységnévtára (1992, 1993). A történeti statisztika forrásai Budapest 1957, Magyarország történeti demográfiája. Az első kiadás 1963-ban, a második a hivatalos statisztikai szolgálat időszakával, a demográfus szerzők tanulmányaival bővítve 1994-ben jelent meg.

Munkáiról 45 értékelés, ismertetés, kritika jelent meg. A következő külföldi életrajzi munkákban található munkásságáról hosszabb címszó: Dictionary of Demography Biographies, Who's Who in the World amerikai kiadásában, a Prominent Hungarians kanadai kiadásában. Válogatott történeti demográfiai munkái az International Bibliography of Historical Demography című CD-ROM lemezen jelentek meg Liègeben.

1961 óta tagja a Nemzetközi Népeségtudományi Uniónak, és a Párizsi Statisztikai Társaságnak, 1969 óta a statisztikai akademikusok nemzetközi testületének a Nemzetközi Statisztikai Intézetnek és a Városstatisztikusok Nemzetközi Szervezetének. Alapítása óta elnöke a Jogi Informatikai Társaságnak. Tagja az MTA Demográfiai Bizottságának, elnöke az MTA Történeti Demográfiai Albizottságának.

Az ELTE Tanácsa Eötvös Loránd aranyéremmel, 1996-ban pedig Professor Emeritus címmel tüntette ki. A Központi Statisztikai Hivatal elnöke Fényes Elek Éremmel, a MTA Elnöksége 1998. novemberében életműve elismeréseként Eötvös József koszorúval tüntette ki és feljogosította a Laureatus Academiae cím viselésére.

Nem nélkülözhető itt „Az életpálya a tanítvány szemével” dr. Horváth Imre (Pécs) gondolatának ismertetése sem:

Bár magam oktatói munkásságnak a kezdetétől nyomon kísérhettem pályáját, tudományos műveit teljességében nem ismerem és átfogóbb értékelésére sem vállalkozom. Kérem, úgy tekintsek az alábbi összefoglalást, mint vázlatot, melyet egyetemi pályafutásának első évétől, 1957-től első tanítványa és demonstrátora készített.

Munkái közül kiemelem a Statisztikai Kiadó Vállalatnál 1954-ben megjelent Város- és községstatisztika című munkáját, mely elsősorban a községi vezetőknek lett nélkülözhetetlen kézikönyve. A könyvre annakidején *Erdei Ferenc* méltató és ajánló sorai hívták fel a figyelmet.

A községek életviszonyainak a kutatás iránti érdeklődése a továbbiak során is megmaradt, mely a megyék helytörténeti lexikonjainak az elkészítését irányozta elő, egyházi és állami levéltárak gazdag forrásanyaga, valamint statisztikai és településdemográfiai információk alapján. Mintegy leletmentésként szülőföldje, a szentgotthárdi kistérség történetét is feldolgozta egy megjelenés alatt álló munkájában.

Első megközelítésben a történeti statisztikai forrásainak a feltárását végezte el levéltáros és statisztikus szakembergárda közreműködésével. A kötetről mind hazai mind külföldi részről igen elismerő kritika jelent meg. A hazai méltatások közül álljon itt *Tóth Andrásnak* a Magyar Könyvszemle 1958. évi 4. számában megjelent alábbi bírálata:

„A magyar történészek kétségtelen haszonnal fogják forgatni azokat az alapos tanulmányokat, amelyek a dicális összeírások, a dézsma jegyzékek, az urbáriumok, az 1715., 1720., 1785. 1828. évi összeírások, a Mária Terézia-féle úrbérrendezés és az erdélyi összeírások szinte matematikailag pontos adatai segítségével nyújtanak támogatást a 16., 19. századi magyar történelem kutatóinak. A tanulmányok kitűnő jellegzetessége, hogy a statisztikai adatanyag keletkezésének, forrásértékének ismertetése mellett elmélyülő elemzést adnak az anyag gazdaság és társadalomtörténeti jelentőségét illetően.”

A történeti statisztika forrásai című kötet kötelező segédkönyv lett az ELTE BTK Történeti Segédtudományi Tanszékén. Ekkor szervezi meg *Kállay István* kollégájával a történeti statisztika oktatását. A történeti statisztika művelésének a kifejlesztése érdekében indította be a Művelődési Minisztérium Levéltári Osztályával a Történeti Statisztikai periodikát. Ebben olyan kiváló munkatársak működnek közre, mint *Móricz Miklós, Ila Bálint, Thirring Lajos, Házy Jenő, Németi Artur, Acsádi György, Berlász Jenő, Fügedi Erik* és mások.

A történeti demográfiát némi időbeni késéssel követték Kovacsics professzor nemzetiségi statisztikai tanulmányai. Ezek közül kiemelném a külföldi társadalomtudósok és politikusok számára idegen nyelven, francia, német, angol nyelven készült *Demographie Historique*, (Historical Demography) című periodika tanulmányait a hazai németiség és a Németországba kitelepített németiség, valamint a Nyugat-Magyarországon élő őshonos vendség demográfiájáról készített tanulmányaival

végül, mint a MTA Történeti Demográfia Albizottság elnöke, a szervezésében megrendezett 1992. évi nemzetiségi konferencia kiadványát. A kötet címe a konferencia témájával egybehangzóan Magyarország nemzetiségei és a szomszédos államok magyarságának a statisztikája (1901–1990).

Végül, de nem utolsósorban szólnom kell oktató munkájának a gyümölcseiről, nívódíjjal jutalmazott általános statisztika tankönyvéről, a Közigazgatás statisztikája és organometriája című 1977-ben megjelent közigazgatás-tudományi munkájáról, a közigazgatás módszereit szintetizáló, mind a szervezeteket, mind azok munkáját leképezni hivatott munkafolyamat elemző és gráfelméleti módszereiről. Végül hangsúlyozottan említem azon munkáit, amelyekkel a jogi informatikai oktatást és kutatást megalapozta. Ebben a tárgykörben készült a Bevezetés az Államigazgatási Informatikába című monográfiája, ami 1980-ban jelent meg az Akadémiai Kiadónál.

Kovacsics professzor tudományos pályája, amint az elmondottakból látható, tele van jelentős célkitűzésekkel és jelentős eredményekkel. Tele van küzdelmekkel és mellőzésekkel, megalázásokkal is. Kétszer jelölték akadémiai tagságra, egyszer az MTA Demográfiai Bizottsága, másodszor négy akadémikus 1988-ban.

Szokták emlegetni, hogy a MTA-nak van egy olyan „fekete könyve”, ahol azoknak a neve szerepel, akiket az Akadémia nem választott tagjai sorába, de akiknek a helye nagy hiány az Akadémia névsorában. Néha közlik más és más módon ezt a névsort, én most nem akarom ezeket idézni, de hadd egészítsem ki a „fekete könyvet” *dr. Kovacsics József* nevével (a cikk írójának megjegyzése).

E rövid pályarajz befejezéseként a tanítvány megköszönte a Pécsi Tudományegyetemen, az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen, a Budapesti Műszaki Egyetemen, a BM Rendőrtiszti Főiskolán végzett sok ezer tanítvány nevében is azt a tudást, hitet, magyarságszeretetet, amit útravalóul Tőle kapott.

Az ismertetés végén megemlítem majd az emlékkötet szerzőinek nevét és a tanulmányok címét, nem részletezem *dr. Kovacsics József* publikációinak jegyzékét, mely a könyvben 16 oldal terjedelemben jelent meg.

Mielőtt a jubileumi ünnepség résztvevőinek megemlékezéséről adnék egy rövid áttekintést, szólni kell arról a munkatársról, aki hosszú évtizedeken keresztül kiegészítette munkáját.

Kevés tudósnak adatik meg, hogy közvetlen munkatársa és munkásságának segítője a felesége legyen. Vannak erre példák a hazai és a külföldi tudományos életből egyaránt. Ezeket a tudománytörténet mindig számon tartja.

A feleség, aki matematikus végzettségű, 1959 után került a Statisztikai Tanszékre, ahol különösen a szervezéstan, a jogi informatika, az igazságügyi statisztika fejlesztése, az önálló számítástechnikai laboratórium megszervezésében végzett színvonalas tevékenységet, e mellett figyelemre méltó volt közös munkájuk az ismét bevezetett Demográfia oktatásában. Közös munkásságuknak egyik legértékesebb terméke a Felsőoktatás Fejlesztési Alap (FEFA) támogatásával készült és a KSH által 1996-ban kiadott Demográfia tankönyv. (Főszerkesztő: *dr. Klinger András*, felelős szerkesztő: *dr. Kovacsics Józsefné*).

A professzor nyugdíjba vonulása után a Tanszék vezetését – a stafétabotot – mint méltó örökös a feleség vette át, de a „nyugdíjas” Emeritusként még tevékenyen részt vesz a Tanszék munkájában.

Nyilvánvaló, hogy ez az életközösség sok tekintetben hozzájárult a professzor gyakorlati és elméleti munkáinak kiteljesedéséhez.

Néhány önkényesen kiragadott idézet a „Jubileumi ünnepség a Magyar Tudományos Akadémián Prof. Em. Dr. Kovacsics József 80. születésnapja alkalmából” megrendezett ünnepségen elhangzottakról:

Prof. Dr. Ficzer Lajos

az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar dékánja

Minden túlzás nélkül állíthatom: a statisztika területén, különösen az igazgatási statisztika, az igazságügyi statisztika, valamint a jogi informatika területén Magyarország legkiválóbb, ismert és nemzetközileg is elismert művelőjét, kutatóját, oktatóját köszönhetjük személyében. *Kovacsics* professzor úr az Állam- és Jogtudományi Karon több évtizedes tevékenységet kifejtve a statisztikai képzés II. világháború utáni megalakulásában meghatározó szerepet vállalt, és jelentős szerepe volt – az új feltételek között – a jogi informatikai képzés Jogi Kari meghonosításában is.

Több évtizeden keresztül vezette azt a tudományos és oktatóműhelyt, amely ma is eredményesen funkcionál. A jogászgenerációk több nemzedékét nevelte fel.

Tisztelt Professzor Úr! Kedves Jóska!

Magam és az Állam- és Jogtudományi Kar minden oktatója és hallgatója nevében kívánom, hogy az Állam- és Jogtudományi Karon, mint professzor emeritus még hosszú ideig jó egészségben folytasd igen eredményes és aktív oktatói, kutatói és szakmai tevékenységedet a Tanszék, az Állam- és Jogtudományi Kar, az Eötvös Loránd Tudományegyetem és az egész magyar statisztikai szakember-társadalom részére.

Prof. Dr. Klinghammer István (jelenleg az ELTE lektora)

az Eötvös Loránd Tudományegyetem általános rektorhelyettese

Csak egy stációt ünnepelünk most, a 80. születésnapot. Megtiszteltetés részemre, mint az ELTE általános rektorhelyettese és mint térképész-kartográfus részére, a köszöntésre való felkérés. Mivel köztudott, hogy a térképek közel 60%-a a statisztikai adatok alapján készül, ezért szeretnék egy pár szót szólni arról, hogy hogyan látja egy TTK-ás térképész azt a tevékenységet, amiben *Kovacsics* professzor úr tudományterületének meghatározó jeles művelője.

Magyarországon már volt tudományos hagyomány. Magyar előzmény a 18. század első felétől kezdődően: *Bél Mátyás* pozsonyi evangélikus lelkész „Notitiae Hungariae novae historico-geographico” c. fő műve a magyar föld arculatáról és történetéről kívánta megismertetni a magyar népet. *Bél Mátyásnak* több jeles követője volt. Közülük kiemelendő – térképészeti szempontból is – *Fényes Elek* nagyszerű munkássága, a „Magyarországnak, s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai-geográfiai tekintetében 1836–1840.” c. művével és *Keleti Károly*, statisztikai tudomány művelésének tudós úttörője, az Országos Statisztikai Hivatal létrehozója, első igazgatója. Kiemelten kell említenem a vezetése alatt végzett területi kutatások eredményeit összegző kiváló munkát, az 1873. évi Helységnévtárat. Úgy vélem ennek

az ívnek – *Bél-Fényes-Keleti* – méltó folytatása *Dr. Kovacsics József* professor úr tevékenysége a 20. században.

Dr. Ivancsics Imre

a JPTE Állam- és Jogtudományi Karának dékánja

Szerencsémre mint *Szamel Lajos* professor demonstrátora szakmailag közel kerülhettem az ünnepelthez. Az imént említett tanítómesterem mellett pályám alakulását és alakítását Kovacsics professor úrnak is köszönhetem.

Sajnos a közös pécsi évek rövidre sikerültek. Tanár úr feljött az ELTE Állam- és Jogtudományi Karára, én pedig maradtam az akkor még egykarú Pécsi Tudományegyetemen. Kapcsolatunk azonban nem szakadt meg. Professor úr elfogadott kollégának. Számos kutatásba bevont, szakmai konferenciákon több alkalommal együtt szerepeltünk. Szerénysége, példamutató szorgalma különösen nagy hatással volt rám.

Mint említettem, Kovacsics tanár úr rövid időt, csupán két évet töltött a pécsi jogi karon. Ennek ellenére túlzás nélkül mondhatom, maradandót alkotott. Megszervezte a Statisztikai tárgy oktatását és a Tanszéket is.

Dr. Horváth Imre

főtanácsos

Születésnapod alkalmából a tisztelgőkhöz – az első pécsi jogász tanítványaid nevében – tiszteletünket és szeretetünket kifejezve magam is felsorakozom.

Előadásaid során rávezettél bennünket arra a tanulságra is, hogy a statisztika az élet valós folyamataitól nem különülhet el. A statisztikai ismeretek a gyakorlat hasznosítása során nyerik el igazi értelmüket. Közelebb hoztad hozzánk a gyakorlatot, érthetőbbé tetted az elmélet és a napi élet összefüggéseit, amikor abban az időben még szokatlanul – követve a régi falukutatók hagyományait – Baranya megye kisközségeiben felméréseket szerveztél. Hallgatódinak a téma iránt felkeltett érdeklődését mi sem jellemezheti jobban, mint hogy a számoktól korábban idegenkedő évfolyamtársaim szinte valamennyien jelentkeztek a feladat elvégzésére és azt a megkívánt eredményességgel teljesíteni is tudták.

Sorsom külön szerencséjének érezhettem, hogy mint az újjászervezett Statisztikai Tanszék demonstrátora közelről szemlélhettem oktató és nevelő munkásságodat.

Dr. Horváth Béla
ny. főépítész

Témám megválasztásában azért választottam a településtudomány e különleges és sajátos területét, mert *Kovacsics* professzor az elmúlt hatvan évben több mint harminc tanulmányában és kötetben meghatározó módon járult hozzá e szakterület fejlesztéséhez. A demográfia, a lakás, a település statisztika művelése mindenkor igényességet, körültekintést és komplex szemléletet igényel. A változó követelmények és napjainkig is változó társadalmi-gazdasági – szociális –, és a fizikai környezet, megannyi tényező számításba vétele és kölcsönhatása vezethet csak eredményre. *Kovacsics* professzor munkásságából ez sugározott és sugárzik napjainkban is.

Prof. Dr. Hoóz István
egyetemi tanár
a demográfia akadémiai doktora

Nagyszámú tisztelőd között jogászok, mérnökök, történészek, levéltárosok, statisztikusok és demográfusok egyaránt megtalálhatók. Sok ezer mérnök és joghallgató ismerhette meg előadásaidból és tankönyveidből a munkájához nélkülözhetetlen statisztikai módszereket és elméleteket. Sok évig tartó kutatómunkád eredményeként válhatott önálló egyetemi tantárggyá a közigazgatási és az igazságügyi statisztika. De magas szinten műveltet a statisztikai tudomány más, olyan fontos területei is, mint a népességtisztika, népességtörténet és a statisztika története. Írásaidból nemcsak a tárgyalt szakterület mélyreható ismerete tűnik ki, hanem a statisztika és a demográfia szinte minden ágára kiterjedő általános intelligencia.

Dr. Samu Mihály
egyetemi tanár

Munkássága három tudományterületre terjedt ki: a közigazgatási statisztika, a történeti demográfia, illetve a jogi informatika. Ezek művelése terén alkotott újat és maradandót.

Kovacsics József professzor laudációját szívesen vállaltam a Jogi Kar oktatóinak képviselőjében – a barátság okán. A baráti személyes okok között szerepel az, hogy egy napon (szeptember 30-án) születtünk, csak ő 10 évvel korábban. (További személyes okom az, hogy mindketten falusi származásúak vagyunk, a falu hatásának ismerete, a mezőgazdasági munka élménye alapján jutottunk el a városba tanulni, bejáró tanulóként szereztünk emlékeket, s kollégiumi közösségben tudatosodott bennünk a magyarság iránti elkötelezettségünk.

Szeretném zárni *dr. Kovacsics József* köszönő szavainak egyes részleteivel az ismertetést azzal, hogy mindenkinek figyelmébe ajánlom, hogy olvassa el, nézze meg:

„Alkotás a társadalomtudományok határán” c. emlékkötetet és a „Jubileumi ünnepség a Magyar Tudományos Akadémián Prof. Em. Dr. Kovacsics József 80. születésnapja alkalmából” c. kiadványt.

Professzor Kovacsics József köszönő szavainak részletei: (kiemelés a cikk írójától)

Nagyon köszönöm az Emlékkötetet, az elismerő kitüntetések, a baráti szavakat, amit most Önöktől hallottam, s azt is, hogy ilyen sokan eljöttek a mai, számomra felejthetetlen ünnepségre.

Engedjék meg, hogy nagyon röviden emlékezhessek abból a 80 évből hatvan évre, amit munkában töltöttem el. Ennek fele a Központi Statisztikai Hivatalban telt el, a másik fele a Pécsi Tudományegyetemen, az Eötvös Loránd Tudományegyetemen és egyúttal a Rendőrtiszti Főiskolán és a Budapesti Műszaki Egyetemen.

Bár a köszöntések az oktatási intézményekben végzett munkásságomat emelték ki, nem hagyhatom említés nélkül a Központi Statisztikai Hivatalt sem, ahol legelső említésre méltó munkahelyem egykori főnököm, később az egyetemen kollégám és barátom *Dr. Thirring Lajos* vezette területhez, a Községi Törzskönyv-bizottsághoz kapcsolódott. Itt egész életpályámat meghatározó hatások értek a bizottság tagjai részéről. Kik voltak ezek?

A történész, levéltáros *Ember Győző*, és *Ila Bálint*, a nyelvészek: *Pais Dezső*, *Melich János*, *Kniezsa István*, a földrajzos, egyben térképész *Irmédi Molnár Imre*, majd *Mendöl Tibor*. A közigazgatási szakember, *Németi (Benisch) Artur* és *Takács József*, a demográfus *Thirring Lajos*, a településtörténész *Somogyi László*. Itt ért az a hatás, amely a települések komplex vizsgálata iránti érdeklődésemet felkeltette. Maga a bizottsági előterjesztés minden a településekkel kapcsolatos kérdést, legyen az akár területváltozás, közigazgatási jelleg változása, új község vagy város alakulása, komplex módon, több tudomány szemszögéből közelítette meg. Újabb hatások a *Magyary Zoltán* vezette Közigazgatástudományi Intézet munkatársaival, *Kiss Istvánnal* és *Lovász Jánossal* történt munkakapcsolat során értek, most már a közigazgatási szervezetrendszer és annak munkáját is leképezni kívánó kísérleteim, kutatásaim kapcsán. Ezek közül csupán az 1950. évi megyei reformmal kapcsolatos eredményes közreműködésem és a községek helyzetkép-statisztikai felvételét emelem ki.

Barátaim és tanítványaim üdvözlései, az önök megtisztelő jelenléte, mindez valóban nagyszerű és felejthetetlen elismerése egy élet oktató és tudományos munkájának.

Köszönöm az Emlékkötet íróinak a megtiszteltetést, a kiváló szerkesztői munkát és minden kedves jelenlévő barátomnak, kollégámnak, hogy megtiszteltek jelenlétükkel.

Befejezésül álljon itt az emlékkötet szerzőinek névsora a tanulmányok címeinek részletezésével (ahogy azt korábban már jeleztem):

Külföldi szerzők

Prof. Dr. Csetri Elek (Cluj-Napoca, Kolozsvár): Kolozsvár népessége az utolsó két évszázad alatt (1784-1995).

Prof. Dr. Paul Deprez (Winnipeg): Economic Crises and Changes in Family Structures: An Austro-Hungarian Example.

- Prof. Antoinette Fauve-Chamoux (Paris):* Comportements démographiques différentiels et statut successoral dans les Pyrénées centrales.
- Prof. Etienne Helin (Liege):* Perceptions de la division du travail antérieures aux statistiques des occupations.
- Prof. Pavla Horská (Praha):* La sociologie et la démographie historique tchèques au carrefour des influences des écoles historiques centre-européennes, françaises et allemandes.
- Prof. Dr. Erhard Hruschka (Hamburg):* The use of Social Indicators as a basis for administrative measures and political decisions.
- Prof. Dr. Imreh István (Cluj-Napoca, Kolozsvár):* A reformkori erdélyi országutakról.
- Popély Gyula (Bratislava, Pozsony):* A „csehszlovák demokrácia” jellege az impériumváltás után.

Hazai szerzők

- Prof. Dr. Blazovich László (Szeged):* A „kert” a rideg állattartás üzemhelye a középkorban.
- Dr. Dörnyei László (Budapest):* Néhány mondat az ügyészségi statisztikai és informatikai rendszerekről.
- Dr. Glatz Ferenc, az MTA elnöke:* Tézisek a kisebbségi kérdéstről.
- Dr. Györgyi Kálmán legfőbb ügyész:* Kozma Sándor királyi főügyész munkássága, eszmeiségének hatása napjainkban
- Prof. Dr. Hoóz István (Pécs):* Milyen mértékben csökkenhetnek még a születési arányszámok?
- Dr. Horváth Béla (Miskolc):* Meghatározó tényezők egy korszerű lakáspolitikai megalapozásához, megvalósításához
- Dr. Horváth Imre (Pécs):* Szervezés és közigazgatás
- Dr. Kápolnai Iván (Budapest):* Statisztika és helytörténetírás
- Dr. Kuntár Lajos (Szombathely):* Hűség s szülőföldhöz, a lakóhelyhez
- Prof. Dr. Szilágyi Péter (ELTE):* Az államelmélet mint valóságtudomány
- Prof. Dr. Takács Imre (ELTE):* Kisebbségi jogok, nemzetiségi statisztika
- Dr. Vass Lucia (ELTE):* Gondolatok a bűnmegelőzésről
- Prof. Dr. Vavró István (IM, ELTE):* Jogerősen elítélt fiatalok (1998)

Dr. Kepecs József

**A NÉPESSÉG ÖREGEDÉSE MAGYARORSZÁGON ÉS HOLLANDIÁBAN:
EURÓPAI PERSPEKTÍVA.¹**

MILTÉNYI KÁROLY

A Thela-thesis holland kiadó által megjelentetett könyv annak a holland-magyar demográfiai projektnek a végterméke, amelynek munkálatai főleg az 1995–97 években mentek végbe. Szervezeti és pénzügyi háttérét a Netherlands Institute for Advanced Study in the Humanities and Social Sciences (NIAS, Wassenaar) biztosította, amely a két ország közötti tudományos együttműködésre vonatkozó kormányzati megállapodás nyomán a társadalomtudományi kutatásokat koordinálta és bonyolította. Ennek keretében került sor az 1994-ben kialakított javaslat alapján a népesség öregedésével foglalkozó projekt megindítására. A témaválasztást az indokolta, hogy a népesség öregedése nemcsak mindkét országban, de egész Európában évtizedek óta a népességfejlődés meghatározó vonása; ennek gazdasági és társadalmi következményei egyre élesebben, helyenként drasztikusan megmutatkoznak.

Az összehasonlító elemzés célja elsősorban az volt, hogy az öregedési folyamat hasonlóságait és eltéréseit feltárja a két országban, tekintettel az eltérő regionális, társadalmi-gazdasági, kulturális, történeti és intézményi háttérre is. Ennek érdekében a makró-szintű adatok összehasonlításán kívül olyan mikro-szintű (családi, háztartási), nagyrészt reprezentatív felvételeken alapuló vizsgálatokat is bevontak az elemzésbe, melyek az öregedési folyamat okainak és következményeinek, mélyebb összefüggéseinek megvilágítását célozták. Miután ezeknek a vizsgálatoknak az anyagba való bevonása csak Hollandiára és Magyarországra vonatkozóan történt, az összehasonlítás alapvetően kétoldalú. Csaknem minden anyagrész tartalmaz azonban európai kitekintést is.

A projekt résztvevői elsősorban mindkét részről a demográfiai kutatóintézetek munkatársai voltak, azaz holland részről a Netherlands Interdisciplinary Demographic Institute, magyar részről pedig a Népességtudományi Kutatóintézet kutatói. Mindkét országban részt vettek azonban a projektben a statisztikai hivatalok, valamint egyes népesedési kérdésekkel foglalkozó akadémiai és egyetemi kutatóhelyek is. Minden fejezetet holland és magyar szerzők közösen írtak. (Ez alól csak egy elméleti-módszertani fejezet a kivétel.)

Ez az ismertetés vázlatosan áttekinti a könyv felépítését és az egyes fejezetek témaköreit, anélkül, hogy az azokkal kapcsolatban e fejezetben foglalt megállapításokra és következtetésekre kitérne. Ezeknek erősen rövidített és szelektált, a leglényegesebb mozzanatokra szorítókozó összefoglalását a kötet utolsó fejezetének, az epilógusnak az ismertetése tartalmazza.

A könyv bevezetője (első fejezet: *Gijs Beets* és *Miltényi Károly*) áttekinti a két ország népességtörténetét, különösen a 20. századra vonatkozóan, melynek eseményei, így a két világháború már közvetlen hatást gyakoroltak a mai népesedési helyzetre és

¹ Population ageing in Hungary and the Netherlands: a European perspective. Edited by *Gijs Beets* and *Károly Miltényi*. Thela-thesis. Amsterdam, 2000.

korstruktúrára. Kitér továbbá a népesedésben legfontosabb szerepet játszó gazdasági és kulturális tényezőkre.

Ezt követően a könyv A. része foglalkozik a népesség múltjával és jövőjével. Ezen belül 3 fejezet foglalkozik a népesség öregedésének demográfiai hátterével, 5 fejezet az öregkorú népesség társadalmi-gazdasági jellemzőivel, 1 pedig a várható trendekkel.

A könyv B. része a népességöregedés társadalmi hatásait és összefüggéseit vizsgálja 3 fejezetben. A C. rész tartalmazza az epilógust, ami egyrészt a könyv összefoglalását, szintézisét, másrészt a várható trendek jövőbeli alakulását és az ezzel összefüggő gazdasági, pénzügyi, egészségügyi, szociális és népesedéspolitikai kérdéseket.

ad.A. A 2. fejezet (*Evert van Imhoff*) az öregedés fogalmát, demográfiai mutatóit, a stabil és a nem stabil népesedéssel kapcsolatos módszertani kérdéseket tárgyalja. A 3. fejezet (*Gijs Beets* és *Miltényi Károly*) az európai öregedési trendeket tekinti át 38 európai országban és a különböző függőségi mutatók alapján kijelöli Magyarország. és Hollandia helyét az európai öregedési folyamatban. A 4. fejezet (*Gijs Beets*, *Csernák Józsefné* és *Mészáros Árpád*) a korszerkezet változását előidéző termékenységi, halandósági és nemzetközi vándorlási adatokat elemzi a 20. században, nagyobb részletességgel a század második felében. Az 5. fejezet (*Csernák Józsefné* és *Gijs Beets*) az ebben lényeges szerepet játszó nupcialitást tárgyalja a különböző házasságkötési arányszámok bemutatásával és elemzésével, kitérve a házasságok megszűnésének kérdéskörére is. A következő 6. fejezet (*Jenny de Jong Gierveld* és *Klinger András*) lényegében az 5. fejezetben tárgyaltak hatását mutatja be az öregkorú népesség családi állapot szerinti megoszlásának elemzésével. A 7. fejezet (*Klinger András* és *Wim Faessen*) az öregkorúak háztartási és lakáshelyzetét mutatja be, ami természetesen szoros összefüggésben van a családi állapot szerinti megoszlással is. A 8. fejezet (*Gijs Beets* és *Klinger András*) az öregkorú népesség speciális az átlagostól eltérő iskolázottsági és urbanizációs jellemzőit tárgyalja. Bár némileg önkényesen ebben a részben helyezkedik el a 9. fejezet (*Jenny de Jong Gierveld* és *Utasi Ágnes*), ez több vonatkozás már inkább a B. részbe tartozó problémákat tárgyal. Az öregkorúak nemével, életkorával, családi és háztartási helyzetével összefüggő jövedelmi viszonyokat tárgyalja, elsősorban a mindkét országban végzett háztartástatistikai vizsgálatok alapján. Végül az A. rész utolsó, 10. fejezete (*Hablicsek László*, *Joop de Beer* és *Wim van Hoorn*) a népesedési és háztartási előreszámításokat tárgyalja. Az idevonatkozó feltételrendszerek áttekintése után külön tárgyalja a rövid távú 2010-ig terjedő demográfiai és háztartási előreszámításokat, illetve a 2050-ig terjedő scenáriókat.

ad.B. A társadalmi hatásokat tárgyaló könyvrészben a 11. fejezet (*Kees Knipscheer*, *Pearl Dykstra*, *Utasi Ágnes* és *Cseh-Szombathy László*) az öregedésnek a családi kapcsolatokra, a családszerkezetre, és ennek az öregkorúak családtámogatási rendszereire való hatását tárgyalja. Külön kitér a továbbiakban várható fejleményeknek a családszerkezetre való hatására. A 12. fejezet (*Peter Ekamper*, *Fóti János*, *Kene Henkens* és *Miltényi Károly*) az öregedésnek a gazdasági aktivitásra, a munkaerőhelyezetre, a társadalombiztosításra és a nyugdíjhelyezetre gyakorolt hatását elemzi. Bemutatja a két ország második világháború utáni adatainak alakulását, a társadalombiztosítási rendszereket, a nyugdíjkiadásokat. Kitekint a trendek várható alakulására és az ezzel kapcsolatos problémákra. Végül a B. rész utolsó 13. fejezete

(Józan Péter, Koos van der Velden, Jeroen van Ginneken, Gárdos Éva és Alinda Bosch) az öregedésnek a halandóságra, a megbetegedésekre és az egészségügyi ellátásra való hatását vizsgálja. Összehasonlítja a két ország várható átlagos élettartamának alakulását az utolsó 100 évben, áttekinti a halálokokat, a morbiditás és a rokkantság arányait. Kitér az ebben szerepet játszó egészséggel kapcsolatos magatartásra és vázolja a két ország egészségügyi ellátási rendszerét.

ad.C. A könyv befejező része az epilógus (14. fejezet; *Miltényi Károly és Gijs Beets*). Ez egyrészt röviden összefoglalja és szintézisét adja az egyes fejezetek legfontosabb megállapításainak és következtetéseinek. Másrészt a két ország összehasonlításával megpróbál választ adni arra a kérdésre, hogy az európai öregedési folyamat mennyiben konvergens vagy divergens, azaz távlatilag az európai országok demográfiai helyzetében a homogenitás vagy a heterogenitás fokozódása várható-e.

A 20. századi népességfejlődést mindkét országban az első és második demográfiai átmenet jellegzetességei határozták meg. Emellett azonban jelentős történeti, nemzeti, gazdasági és kulturális különbségek is voltak, melyek lényeges időbeli eltolódásokat, sőt divergenciát is okoztak a népesedési folyamatokban és ezen belül az öregedésben.

Magyarország (jelenlegi terület) népessége a századforduló idején nagyobb volt (6,8 millió), mint Hollandiáé. (5,2 millió). Korösszetétele is fiatalosabb volt, miután a 19. századi termékenységsökkenés később következett be, mint Hollandiában. A 20. században Hollandia lakossága háromszorosára nőtt (16,7 millió)², Magyarorszáé viszont csak másfélszeresére (10,2 millió). Ebben az időszakban a holland népesség öregedése lassúbb volt, mint a magyar népességé. Ennek nyomán 38 európai ország öregedési szintje szerinti sorrendben jelenleg Magyarország a 11., Hollandia csak a 24. helyet foglalja el. Ezt elsősorban az okozta, hogy a holland termékenység a második világháború után hosszú ideig (1945–70) magas volt. Ennek hatását fokozta, hogy Hollandia az egész század folyamán bevándorló ország volt, szemben Magyarországgal, ahonnan 1990-ig minden történelmi időszakban jelentős kivándorlási többlet volt. (A bevándorlásnak a kormegoszlást fiatalító, a kivándorlásnak a kormegoszlást öregítő hatása azzal magyarázható, hogy a nemzetközi vándorlók túlnyomó része fiatalkorú.)

Jelentős eltérések észlelhetők a két ország demográfiai függőségi arányainak alakulásában. Ez az arány a gyermekkorúak és öregkorúak (eltartottak) arányát jelzi a középkorúakhoz (keresők) viszonyítva. Az arányszám 1980-ig magasabb volt Hollandiában, ezt követően azonban a helyzet megfordult. Különösen jelentős volt a fordulat a gazdasági függőségi arányban, azaz az eltartott népességnek a gazdaságilag aktívakhoz viszonyított arányában. A nők magasabb aktivitása miatt 1990-ig Magyarországon ez alacsonyabb volt mint Hollandiában. Az öregedés és alacsonyabb nyugdíjkorhatár (a különbség a férfiaknál 5, a nőknél 10 év volt) hatására a helyzet 1990 után radikálisan megváltozott és a magyar függőségi arány 1995-ben olyan magasra emelkedett, amit a 20. század folyamán egyik ország sem tapasztalt.

A népesség öregedésének mindkét országban jelentős hatása volt a háztartások szerkezetére. Az aktív kereső nélküli háztartások és különösen az egyedülállók aránya lényegesen megnőtt. Az 1980-ig magasabb magyar nupcialitás nyomán az egyedülálló nőtlenek és hajadonok aránya az öregek között Hollandiában a magasabb, az özvegyeké, különösen az özvegy nőké Magyarországon. Feltehetően a jobb lakás és

² Miután a projekt 1997-ben befejeződött, az utolsó adatok 1997-re vonatkoznak.

jövedelmi helyzet nyomán a gyermekükkel együtt élő özvegyek aránya Hollandiában lényegesen kisebb mint Magyarországon. A színvonalas öregkori ellátást biztosító intézetek, otthonok bősége következtében nagyobb Hollandiában az ilyen otthonokban élők aránya az öregkorúak között.

A szegénység elsősorban az egyedül élő idős nőket érinti mindkét országban. Hollandiában ezt elsősorban az okozza, hogy az idős nők jelentős részének élete folyamán vagy egyáltalán nem volt, vagy csak rövid ideig volt kereső foglalkozása, ezért nyugdíjuk alacsony. Magyarországon a hasonló jelenség abból adódik, hogy jövedelmük aktív korukban alacsonyabb volt a férfiakénál és korai nyugdíjba menésük miatt szolgálati idejük is rövidebb volt. Így az öregkori szegénység – összefüggésben a nők hosszabb élettartamával is – mindkét országban főként a nőknél jelentkezik. Az összehasonlításnál figyelembe kell venni, hogy az egy főre jutó GDP Hollandiában mintegy háromszor akkora mint Magyarországon. Az eltérő beruházási és közületi fogyasztási arányok miatt az egy főre jutó személyes fogyasztás Hollandiában csak mintegy kétszerese a Magyarországinak. Mindkét országban a GDP 10–11%-át költik a nyugdíjakra. Miután azonban Hollandiában a nyugdíjasok aránya az össznépeséghez csak 22%, Magyarországon viszonyt 29% (1997 évi adatok), a nyugdíjasok jövedelmi helyzete az aktív keresőkhöz viszonyítva Magyarországon kedvezőtlenebb. Ezzel függ össze, hogy a holland öregek mintegy 5%-a, a magyar öregek 20–30%-a él a létminimum alatt. A reprezentatív felvételek eredményei szerint a rokonokkal, ismerősökkel, barátokkal, szomszédokkal való kapcsolatok a holland öregeknél erősebbek mint a magyaroknál.

A két ország közötti konvergencia kérdésében az előzetes hipotézis az volt, hogy a holland népesedés jellegzetesen nyugati, kapitalista modellt követ, a magyar pedig keleti, szocialista jellegzetességet mutat. A projekt eredményei viszont egyértelműen cáfolták, hogy a termékenységekben, a nupcialításban, a családalakulásban bármilyen általános nyugati vagy keleti modell létezne. E témakörben az egyes régiókban belüli eltérések lényegesen nagyobbak, mint pl. holland-magyar viszonylatban. Ez némileg meglepő, hiszen a személyes vagy családi döntéseken alapuló magatartásokban inkább feltételezhető lenne az azonos gazdasági-társadalmi és intézményi háttérre alapuló hasonlóság. Úgy tűnik azonban, hogy mind Nyugaton, mind Keleten a makroszintű háttér mikroszinten országonként jelentősen eltérő reakciókat váltott ki. Paradox módon, egyedül az alapvetően biológiai háttérű halandóság témakörében mutatta ki a magyar-holland összehasonlítás is, hogy ilyen regionális, illetve a társadalmi rendszerrel összefüggő jellegzetes összefüggések a régiók valamennyi országában az elmúlt 30 évben, különösen a férfiak halandóságában egyértelműen megmutatkoztak.

Ez azért is meglepő, mert az 1900–1960 közötti trendek folyamatosan konvergáltak a halandóságban is. A századforduló idején a holland átlagos várható élettartam mindkét nemnél 10–11 évvel volt magasabb mint a magyar (férfi: holland 46,6 év, magyar 36,6 év – nő: holland 49,5 év, magyar 38,6 év). Ez a különbség mindkét nemnél 4 évre csökkent 1960-ra (férfi: holland 71,0 év, magyar 67,5 év – nő: holland 76,5 év, magyar 72,5 év). Ezt követően azonban a magyar férfi halandóság romlani kezdett és a hollanddal szembeni lemaradás 9 évre nőtt. Mind a magyar, mind a holland halandósági trendek megfeleltek a tipikus keleti, illetve nyugati irányzatoknak; a férfi halandóság romlása a kelet-európai szocialista országokban 1960 után csaknem egyidejűleg bekövetkezett.

A morbiditási adatok is a holland öregkorúak jobb egészségi állapotát jelzik. A magyar időskorúak rosszabb helyzetét főleg a keringési és emésztőrendszeri betegségeket illetően nagyrészt az egészségtelen életmód és táplálkozás indokolja, s csak kisebb részben az egészségügyi ellátás különbségei. Az idősök közérzetét, szubjektív megelégedettségét illetően egyértelműen a hollandok előnyösebb helyzetét jelzik az öregkori öngyilkossági gyakoriságok, valamint pszichiátriai betegségek előfordulásának különbségei.

A rövid távú előrejelzések szerint 2010-ig folytatódni fog a két ország népességszáma közötti különbség növekedése. A termékenységre, a halandóságra és a nemzetközi vándorlásra vonatkozó feltételek együttes hatásának eredményeként a holland népesség 2010-re 16,7 millióra fog nőni, a magyar népesség pedig tovább csökken (a könyv szerint 9,9 millióra, az újabb előrejelzések szerint azonban ennél kisebbre). A korösszetételben konvergencia várható, miután mindkét ország termékenysége jelenleg is alacsony és várhatóan a jövőben is az marad. A két ország korpiramisa ezért 2010-ben jobban fog hasonlítani egymáshoz mint jelenleg. Mindkét országban növekedni fog a nőtlenek, hajadonok és az elváltak aránya. Ennek hatása lesz a háztartások szerkezetére is. Az egyedülállók aránya mindkét országban az egyharmada lesz az összes háztartásoknak. A nyugdíjasok arányának növekedése a fogyasztási szokásokat is befolyásolni fogja.

A 2050-ig terjedő scenáriókban már több a bizonytalanság. Valószínű azonban, hogy a holland népesség 17,6 millió körül lesz, azaz közel kétszerese az akkori magyar népességnek, amit a könyv 9 millióban, az újabb előrejelzések inkább 7–8 millióban jelölnek meg. Az öregedési folyamat folytatódása mindkét országban jelentősen növelni fogja a 75 éven felüliek számát. Miután ezek jelentős része nem képes önálló életvitelre, a társadalomnak valamilyen formában segítenie kell őket. Ezzel összefüggésben figyelemmel kell lenni arra is, hogy a felnőtt gyermekek vagy rokonok által nyújtott támogatás várhatóan visszaesik, miután az idősök között egyre nagyobb lesz a gyermektelenek aránya. Radikális változások várhatók az időskorúak iskolai végzettségében, miután az iskolázottság második világháború utáni gyors elterjedése már éreztetni fogja hatását. A jelenlegi trendek folytatódása esetén a gazdaságilag aktívak és a nyugdíjasok közötti arány, ami az elmúlt évtizedben már mindkét országban visszaesett, radikálisan meg fog változni. Ez különösen Magyarországon elkerülhetetlenül szükségessé fogja tenni a nyugdíjfinanszírozás lényeges átalakítását. Hasonlóan radikális változások válnak szükségessé a szociálpolitikában és az egészségügyi ellátásban.

Miután a népesség-előreszámítások, különösen a hosszú távú scenáriók az öregedéssel kapcsolatban jelentős gazdasági és társadalmi problémákat jeleznek, az epilógus 3 csoportban (egészségügyi és szociális ellátás, gazdasági és pénzügyi kérdések, népesedéspolitikák) áttekinti azokat a politikákat, melyek a várható feszültségeket csökkenthetnék és elősegíthetnék a társadalom alkalmazkodását az új helyzethez.

Az egészség- és a szociálpolitika területén az öregek számára olyan lakáskörülményeket kell kialakítani, ami az önálló lakás fenntartásával biztosítja számukra a háztartási/hotel szolgáltatásokat és az orvosi, egészségügyi ellátást. Az ilyen intézményeknek egyébként mindkét országban hagyományai vannak, de a múltban inkább a szegény és egyedülálló öregkorúakra szorítkoztak. Modernizált változatuk is

kialakult azonban jelentősebb arányban Hollandiában, ahol ezeket az otthonokat már a középosztály, sőt a tehetős rétegek is igénybe veszik. Figyelembe kell venni azonban, hogy ez egy költségigényes megoldás és a költségeket vagy a társadalomnak, vagy az igénybe vevőnek fedeznie kell.

További lehetőség, hogy az egyedülálló öregkorú megmarad eredeti lakásában és a rendszeresen látogató szociális munkások, ápolók és orvosok segítségével fenntartja háztartását. Ez a megoldás kevésbé költséges, de hatékony szociális hálózatot igényel.

Az időskorúak életvitelét felnőtt gyermekeik, testvéreik vagy rokonaik is segíthetik, amint ez jelenleg is történik az öregek egy részénél. Ennek lehetősége azonban a 21. században folyamatosan csökkeni fog.

Amint erre már utalás történt, az öregedésnek erős hatása van a munkaerőhelyzetre és különösen a gazdaságilag aktívak és nyugdíjasok arányát jelző ún. eltartói arányra. Az elmúlt 20–30 év trendjei a 21. században e témakörben nem folytathatók, különösen Magyarországon nem. Részben a nyugdíjkorhatár további emelése, részben távolilag a tőkefedezeti rendszerre való fokozatos áttérés csökkentheti a várható feszültségeket, de valószínű, hogy a következő évtizedekben a generációk közötti jövedelem-eloszlás és jövedelem áramlások jelenlegi rendszerét át kell alakítani. Ebből a szempontból Hollandia kedvezőbb helyzetben van, ezért elképzelhető, hogy a jelenleg 65 éves nyugdíjkorhatár további emelése helyett más megoldásokat alakít ki. Figyelembe kell venni azt is, hogy az öregkorúak további foglalkoztatása növelheti a munkanélküliséget és a nyugdíjkiadásokban mutatkozó megtakarításokat a munkanélküli segélyek növekedése ellentételezheti. Az ezzel kapcsolatos dilemmák megoldása országonként eltérő lehet.

A legmarkánsabb különbség a holland és a magyar demográfiai megközelítésben a népesedéspolitika témakörében jelentkezik. A holland demográfusok tisztában vannak azzal, hogy a népesség előregedésével kapcsolatos gazdasági és társadalmi problémákat a demográfiai folyamatok, elsősorban a termékenység visszaesése okozta. A népesedéssel kapcsolatos laissez-faire mentalitásukból kiindulva azonban az az álláspontjuk, hogy a népesedési folyamatok által okozott problémákat nem lehet azok befolyásolásával megoldani, hanem a társadalomnak alkalmazkodnia kell az így kialakult helyzethez. Ezért a magas népsűrűségű Hollandiának a társadalom átszervezésével, a munkaerőpiac és a társadalombiztosítás átalakításával kell az öregedés által okozott problémákat megoldania.

A magyar álláspont – valószínűleg a tradicionálisan is pronatalista állásponttal összefüggésben – ettől eltérő. Elismeri, hogy rövid- és középtávon a kialakult helyzethez alkalmazkodni kell. Hosszú távon azonban a gazdaságilag aktívak és inaktívak arányát a termékenység alakulása fogja meghatározni, ezért annak befolyásolását a gazdasági racionalitás is indokoltá és szükségessé teszi.

Kétségtelen, hogy a demográfusok álláspontját mindkét országban befolyásolja saját országuk közvéleménye és az ennek nyomán kialakított kormányzati felfogás is.

A két ország és kormányzata közötti különbséget e kérdésben jól illusztrálják azok az eltérő állásfoglalások, melyeket a holland és a magyar kormány az 1993. évi Európai Népesedési Konferencián (Genf) fejtett ki. (Ez egyébként előkészítője volt az ENSZ 1994. évi kairói Nemzetközi Népesedési és Fejlesztési Konferenciájának.)

A holland kormány nyilatkozata hangsúlyozza, hogy az országnak és a kormánynak nincs hivatalos népesedéspolitikája a népesség számának és összetételének

befolyásolására, vagy egy meghatározott termékenységi szint elérésére. Mindazonáltal egyes politikák érintik a népesedési kérdéseket is. Ilyen az öregekkel kapcsolatos szociálpolitikán kívül a családpolitika. Ez azt célozza, hogy a szülőt/szülőket kompenzálják a gyermek/gyermek felnevelésével kapcsolatos időbeli és pénzbeli ráfordításokért és ezzel biztosítsák esélyegyenlőségüket a gyermektelenekkel szemben. A kormány a népesedéspolitikát egyébként is a gyermekvállalásra vonatkozó emberi jogok megsértésének tekintené. Ezért nem kíván semmi olyan intézkedést tenni, amivel biztosítaná, hogy a népességszám egy a meglévónél egyébként alacsonyabb színvonalon stabilizálódjék, jóllehet ezt kívánatosnak tartja. Az egyszerű reprodukciós szint alatti termékenységből adódó előregedést a bevándorlással is kompenzálni lehet; valószínűleg ez is történt Hollandiában az elmúlt évtizedekben.

A holland demográfiai gondolkodást a "láthatatlan kéz" elmélete is befolyásolja. E szerint a kereslet és kínálat optimális arányát kialakító ármechanizmushoz hasonló mechanizmus a népesedés területén is létezik; ezt a mechanizmust a népesedéspolitika csak zavarhatja. A holland álláspontot egyébként nyilvánvalóan befolyásolja egyrészt az ország magas népsűrűsége (egy négyzetkilométerre 380 lakos jut, szemben a magyarországi 110-zel), valamint a holland gyarmatbirodalom második világháború utáni elvesztése, melynek nyomán a volt gyarmatokról erős bevándorlás indult meg.

A magyar álláspont ettől teljesen eltérő. Történeti eredetét illetően kétségek kívül részben érzelmi háttérű. A magyar pronatalista mentalitás a 20. század folyamán szinte változatlan volt, túlélve világháborúkat és politikai változásokat. Minthogy azonban a gyakran második demográfiai átmenetnek nevezett drasztikus termékenységsökkenés Európában először az 1960-as években Magyarországon következett be, ennek hatásai a korösszetételben már a 80-as években nyilvánvalóvá váltak. Ezért az utolsó évtizedek pronatalista törekvéseit a gazdasági ésszerűség is indokolja.

Ezért tartalmazta a magyar kormány 1993. évi nyilatkozata, hogy népesedéspolitikájának célja, hogy a népességsökkenést és az azzal együttjáró előregedést lassítsa és megállítsa. Ezért támogatja az egyszerű reprodukcióhoz szükséges gyermekszám vállalását. Hangsúlyozza azonban, hogy e politikának tiszteletben kell tartania az egyének és a családok gyermekvállalással kapcsolatos alapvető emberi jogait. Ezek érvényesítését a fogamzásgátlás elősegítésével és végső esetben a legális abortuszok lehetőségével is biztosítani kell.

A magyar demográfiai felfogás szerint a mikroszinten, azaz az egyéni és családi szinten kialakuló termékenységi magatartás nem biztosítja automatikusan a makrotársadalom számára optimális szintet. Sem a világnépesedés, sem az európai népesedés adatai nem támasztják alá azt a feltételezést, hogy a népesedésben működne a "láthatatlan kéz". Ezt felismerve az 1994. évi kairói konferencián a kormányok túlnyomó többsége elfogadta azt az akciótervet, ami a világ rohamos népességnövekedésének a restriktív népesedéspolitika révén történő lassítását, a termékenység csökkentését célozza. Nem látszik logikusnak, hogy a kívánatosnál alacsonyabb termékenység esetében a népesedéspolitika gondolatától elzárkózzunk – amikor a magas termékenység mérséklésére ezt természetesnek tartjuk.

A könyv természetesen sem ebben a kérdésben, sem más témakörökben nem zárta le a vitát, célja a lehetséges, esetenként eltérő felfogások és megoldási javaslatok áttekintése volt.

Végül a könyvet lezáró függelék táblázatai 38 európai ország öregedéssel összefüggő alapadatait és mutatóit tartalmazzák az 1950–2050 időszakra vonatkozóan, 2000-től természetesen az előreszámítások alapján.

Ez az ismertetés elsősorban az érdeklődés felkeltésére irányul, és azok számára, akiket a könyv témája behatóbban érdekel, nem helyettesítheti a könyv elolvasását. A könyv jellege és stílusa ezt minden angolul olvasónak lehetővé teszi, a könyv tehát nemcsak a demográfusoknak szól.

A.B. POUR – S. CYPE – L. DELATTRE – S. ZAPPI: Európának 2025-ig 159 millió bevándorlóra lenne szüksége. Le Monde, 2000. január 6.

Az ENSZ "Utánpótlási vándorlás: a csökkenő és öregedő népesség problémájának egy megoldása" c. előzetes jelentése szerint csakis a bevándorlás jelentheti a kiutat az eltartó/eltartott arány rohamos csökkenésével szemben. A bombasztikus előrejelzés a gazdag országok népességfejlődésének következményeit tárgyalja. A fő társadalmi-gazdasági tényezők, így pl. a nyugdíjfinanszírozási rendszerek egyensúlyának fenntartásához a munkaerő tömeges bevándoroltatása szükséges. Az ENSZ számításai szerint ez az Európai Unió esetében 159 milliós, az Egyesült Államokban 150 milliós bevándorlási szükségletet jelent 2025-ig. Az EU-nak csupán ahhoz, hogy az aktív népesség létszámát az 1995-ös szinten lehessen tartani, 35 millió fős munkaerőt kellene importálnia.

Az ENSZ népesedési részlegének vezetője, *Joseph Chamie* így nyilatkozik: *"Tudatában vagyunk annak, hogy ezek a számok politikai szempontból elfogadhatatlanok, de őszintén szólva nincs más lehetőség, mint szembenézni a tényekkel: a népesség a világon mindenhol öregszik, de ez a folyamat Európában riasztó ütemben zajlik, és elkerülhetetlenül számba kell venni ennek gazdasági és társadalmi következményeit."*

Az előreszámítás alapját a jelenleg érvényes tendenciák mechanikus kivetítése jelenti az elkövetkező negyed századra, figyelmen kívül hagyva az egyéb lehetséges politikai és makrogazdasági változásokat. Az előreszámítások kiindulópontja, hogy a születési arányszám (jelenleg 1,4 gyermek/nő az Európai Unióban) a fejlett országok mindegyikében csökken, a népesség öregszik, a gazdasági növekedés a jelenlegihez hasonló ütemben folytatódik, a termelékenység növekedése nem változik stb. Így jut arra a következtetésre, hogy az élethossz növekedése és ennek a nyugdíjak finanszírozására gyakorolt hatása, az egyre több iskolát végző munkaerő későbbi megjelenése a munkaerő-piacon, valamint a termelékenység csökkenése együttesen felborítja a gazdaságilag aktívak és inaktívak arányát, amely 4:1-ről 2:1-re változhat az elkövetkező 50 év során.

Az Európai Unióra és az Egyesült Államokra kiszámított munkaerő-szükséglet kielégítése messze fölülte van azoknak a bevándorlás-politikai szándékoknak, amelyekkel a fejlett országok számolnak, sőt, az esetek többségében a kormányok nettó

bevándorlási előrejelzése és az ENSZ számításai közötti eltérés kifejezetten megdöbbentő. Ami az EU egészét illeti, a jelenlegi termékenységi arány mellett a népesség 2025-ig mintegy 30 millióval csökkenhet. Az aktív/inaktív arány jelenlegi szinten tartásához az 1995–2025 közötti időszakban évente 5,3 millió fő bevándorlását kellene lehetővé tenni. Franciaországnak összesen 23 millió bevándorlóra, azaz évente 766 ezerre lenne szüksége, ám ezzel szemben Párizs 2005-ig csupán évente 30–30 ezer, az azt követő öt éves időszakokban először évi 20–20 ezer, majd 10–10 ezer, 5–5 ezer, végül 0 fő beengedését tervezi. Ez összesen 325 ezer fő. Németország 2005-ig évente 240 ezer, majd 2025-ig évente 200 ezer, azaz összesen 5,2 millió új bevándorlás engedélyezésének szándékát jelentette be. Ezzel szemben az ENSZ számítás szerinti új munkaerő szükséglete 44 millió. Olaszország, ahol Japánnal együtt a legidősebb a népesség (a medián kor 40,2 év), a 320 ezres bevándoroltatási szándékkal szemben az ENSZ 26 milliós szükségletet jelez előre. Ugyanezen számítások szerint az átlagéletkor 2050-ben Spanyolországban lesz a legmagasabb, a medián pedig 54,3 év lesz, amennyiben a jelenlegi tendenciák fennmaradnak. Madrid a soron következő 5 éves időszakokra évi 12–12 ezres, 6–6 ezres, 4–4 ezres, 2–2 ezres majd 0 bevándorlást tervez. A többi EU ország is nevetéségesen alacsony bevándorlási szándékokat tesz közzé, élükön az Oroszországgal és a balti térséggel határos finnekkel, akik 2005-ig évi 4 ezer fő beengedését tartják indokoltnak, majd 0-t 2025-ig.

Ha csupán a jelenlegi folyamatok érvényesülésével számolunk, 2050-ben az EU népességének több mint 47%-a nyugdíjas korú lesz. Az ENSZ jelentés egyik francia szerzője, *J.A. Grinblat* ezt kiegészíti: *"Hiába vagyunk büszkék szociális törvényeinkre, azok meghozatalakor öt dolgozó jutott minden nyugdíjasra. Amikor 2:1 lesz az arány, fizikailag és gazdaságilag is lehetetlen lesz a jelenlegi juttatásokat biztosítani az időskoriúak számára. Az egyik választási lehetőség a munkaerő tömeges bevándorlása, ami politikailag irreális, a másik a nyugdíjkorhatár felemelése, ami viszont a munkanélküliség problémájával szemben nehéz."*

Az ENSZ jelentés tervezete 8 ország, Franciaország, Németország, Olaszország, Nagy-Britannia, az Egyesült Államok, Japán, Oroszország és Dél-Korea népességfejlődését elemzi. Az előreszámítás két különálló szakaszt, az 1995–2025 közöttit és utána a 2050-ig tartó időszakot veszi figyelembe. Négy scenáriót dolgoztak ki: az elsőnek az alapja a migráció nélküli népességfejlődés, a másodiké a népességszámok szinten tartásához szükséges vándorlás figyelembevétele, a harmadiké az aktív népesség 1995. évi szinten történő fennmaradásához szükséges bevándorlás, végül a negyediké az aktív (15–65 éves) népesség és a nyugdíjas (65 év feletti) népesség arányának megőrzéséhez szükséges bevándoroltatás. Az első scenárió szerint az időszak végére az olasz népesség 57 millióról 41 millióra, Oroszországé 147 millióról 121 millióra, Japáné 127 millióról 105 millióra fog apadni.

A népesedési részleg vezetője szerint: *"Az európai politikusoknak sürgősen fel kellene hagyniuk a struccpolitikával, és komolyan kellene venniük a demográfiai szempontokat. Ha a világot egy óráként fogjuk fel, az államférfiak csak a másodpercmutatóra figyelnek, míg a demográfusok az óramutatóra, amely sokkal lassabban halad előre, ám hosszabb távon érvényesül."* A jelentéssel kapcsolatban várható reakciókról így szól: *"Tudjuk, hogy egyetlen politikust sem fognak újraválasztani Európában vagy másutt, ha sokmillió bevándoroltatásra tesz javaslatot, a szakszervezetek pedig inkább a nyugdíjkorhatár csökkentését akarják az emelés*

helyett. Mi azonban nem politikai megoldásokra teszünk javaslatot, hanem a számokat nézve feltesszük a kérdést: ki fog törődni a 47%-nyi inaktív népességgel?"

Az észak-amerikai fejezet egyik szerzője, *Larry Heligman* szerint az Egyesült Államok, Kanada és Ausztrália megtalálta a megoldást azzal, hogy megnyitották kapuikat a bevándorlás előtt. Az Egyesült Államokba évente egymillió dolgozó vándorol be anélkül, hogy ez kedvezőtlenül érintené a munkanélküliségi arányokat. Az európaiak jól tennék, ha követnék a példát. Egy másik demográfus, *Michael Teitelbaum* szerint azonban az amerikai modell nem feltétlenül szolgálhat általános példaként. *"Lehetséges, hogy az európaiak inkább ragaszkodnak saját életminőségükhöz, mint egy amerikai stílusú gazdasághoz. Az ENSZ által szükségesnek tartott vándorlási mérték nem feltétlenül elkerülhetetlen. Minden attól függ, hogy mit várunk az élettől."* Egy nyugati diplomata meglepetésének ad hangot a jelentés közzétételének szándéka hallatán, és úgy véli, nem a bevándorlás az európai öregedés megoldásának egyetlen útja: *"Európa öregedéséről és a születési arányok csökkenéséről tudunk. Am nem vagyok biztos abban, hogy ezek a folyamatok a bevándoroltatott munkaerővel kiegyenlíthetők. A szociális kiadások finanszírozásának problémája már mély aggodalomra ad okot Európában – mondja, ugyanakkor lehetségesnek tartva egy alacsonyabb foglalkoztatottság melletti gazdasági növekedést.*

A bevándorlás és a demográfiai lejtmenet kategorikus szembeállítását más vélemények is túlságosan leegyszerűsített képletnek tartják, egyszerre provokatívnak és csábítóknak. Az öregedés ugyanis már tény, miközben a bevándorlók többsége fiatalságot, termékenységet és dinamizmust hozhat a nagyszülő korhoz rohamosan közeledő európai népesség vérkeringésébe.

Kontinensünkön a munkaképes korban lévő népesség várhatóan 2010 körül kezd majd csökkenni. Ezzel egyidejűleg az időskorúak száma jelentősen nőni fog. Ez a jelenség a termelékenység előrelátható növekedése ellenére az életszínvonal csökkenését idézheti elő. Az OECD egyik vizsgálata szerint az egy főre jutó jövedelem 1998–2050 között az Egyesült Államokban kb. 10%-ot, az Európai Unióban 18%-ot, Japánban 23%-ot fog esni ahhoz a szinthez képest, amelyet az öregedés nélkül érhetne el.

Eközben a fejlődő országokban az elkövetkező évek fő problémája a munkaerő-piacra tóduló fiatalok elhelyezése lesz. Ez 700 millió aktív korba lépő személyt jelent az 1990–2010 közötti időszakra, ami több mint a fejlett országok teljes aktív népessége 1990-ben. Miért ne lehetne közös erővel egy nemzetközi áramlást kialakítani, amely éppen ezeket az ellentétes irányú egyensúlyi torzulásokat lenne hivatott kiigazítani?

Tény, hogy az uniós országok többségében a külföldiek termékenysége magasabb, mint a saját állampolgároké, a tömeges bevándoroltatásnak pedig nagy előnye, hogy sokkal közvetlenebb hatása van, mint az európai termékenység növekedését célzó összes intézkedésnek. *"A külföldiek születési hozzájárulnak a népesség természetes növekedéséhez, és fékező hatást gyakorolnak az öregedési folyamatra"* - állapította meg az OECD 1998-ban. *"Európa népességfejlődése kétségtelenül szükségessé teszi külföldi munkaerő behozatalát"* – nyilatkozta *Alain Juppé* a *Le Monde*-nak 1999 októberében.

A demográfiai hanyatlásban érintett egyes országok máris csak a bevándorlás révén képesek népességük növekedését biztosítani. Ebbe a kategóriába tartozik Ausztria, Dánia, Görögország, Németország, Olaszország, Portugália és Spanyolország. Franciaországban, Hollandiában, az Egyesült Királyságban és az Egyesült Államokban

még a természetes növekedés a meghatározó, ideértve a külföldiek születéseit is. Talán Kanada és Ausztrália példáját kellene követni, ahol a tudatos bevándorlási politika keretében olyan külföldieket fogadnak be tartósan, akiket szakképzettségük és a gazdasági szükségletek kielégítésére való alkalmasságuk függvényében választanak ki.

Franciaországban az INSEE már 1991-től kezdve jelezte, hogy a bevándorlás lehet a XXI. század elején várhatóan fellépő munkaerőhiánnyal szembeni fellépés egyik eszköze. A gazdaság igényeitől függő bevándorlási kvóták szükségességét illetően a jobb- és baloldali politikusok között általában egyetértés van. A munkáltatói szervezetek is foglalkoznak a kérdéssel. *Denis Gautier-Savagnac*, a fém- és bányaiipari szövetség egyik felelőse nemrégiben kijelentette: *"A 2005-ben bekövetkező demográfiai sokk következményeként előfordulhat, hogy meg kell fordítani a migrációs áramlás irányát."*

Hogyan lehet elfogadtatni a tömeges munkanélküliséggel sújtott európai népekkel a tömeges új bevándorlást? Egyetlen politikus sem kíván ezzel a rendkívül kockázatos kezdeményezéssel előállni. *"A bevándorlási politikát nem lehet olyan pontosan irányítani, hogy jól meghatározott népesedési célokat szolgáljon, mivel kétséges, hogy megfelelően szabályozható-e a nettó bevándorlás volumene és összetétele"* - magyarázzák az OECD szakértői. A bevándorlás tehát nem tudja mintegy varázsütésre elintézni Európa problémáit. A megoldást a problémakör egészének áttekintésével, az idős generációk továbbfoglalkoztatásának előmozdításával, a munkaerő-tartalékok kihasználásával, a nők foglalkoztatottságának növelésével és a munkaerő Európán belüli mobilitásának fokozásával lehet teljesebbé tenni.

Rózsa Gábor

REPLIKA

Gail Kligman: Népesedéspolitika: Reprodukció, abortusz és társadalmi ellenőrzés Ceausescu Romániájában – Tárkányi Ákos recenziója

Demográfiai szempontból a cikk tudományos igényessége kétséges: ellenőrizhetetlen, újságírói szintű, hivatkozás nélküli állítások alkotják a gerincét. A demográfiai téma nagyrészt csak ürügynek látszik lenni, hogy a szerző erőteljesen deklarálhassa rajta keresztül radikális feminista és anarchista felfogását.

Csak egy apró betűs lábjegyzetben említi, hogy van másféle, nem a kényszert középpontba állító népesedéspolitika is, viszont a Ceausescu-féle népesedéspolitikát úgy elemzi, hogy az elemzésben már van, ahol összemosódik a Ceausescu-féle népesedéspolitika egy komplex és demokratikus népesedéspolitika vonásaival. Tehát a kettő megkülönböztetése nem volt fontos a számára.

Egyoldalú az is, ahogyan az abortusz kérdéséhez viszonyul. Itt sem foglalkozik – még egy lábjegyzet erejéig sem – azokkal a súlyos etikai aggályokkal, amelyek az abortusszal kapcsolatban világszerte felmerülnek. Kizárólag arról van szó, hogy az abortusz lehetőségének jogi korlátozása diktatórikus, „alapvető női jogot sértő”, a magzat ember voltának és élethez való jogának kérdése említést sem érdemel. Ezen egyoldalúság miatt úgy tűnik, a mű megírásának egyik célja talán az lehetett, hogy párhuzamba állítsa az abortuszt etikai alapon ellenzőket egy ellenszenves kommunista és ultranacionalista diktátor figurájával illetve az általa irányított elnyomó rendszerrel.

A cikk stílusa helyenként érthetetlen vagy alig érthető. Bonyolult, filozofikus körmondatok szerepelnek, más szaktudományok – filozófia, antropológia – (az ezen tudományokban nem elmélyült olvasó számára érthetetlen) szakkifejezéseivel megtűzdelve. Ez azt mutatja, hogy ez a cikk döntően nem demográfiai jelleggel és nem ilyen érdeklődésű olvasóközönség számára készült.

Ami a tudományos igényességet illeti, a szerző például a III. részben említi, hogy a román Központi Statisztikai Hivatal egyik munkatársa szerint az abortusz-statisztikákat az adatgyűjtés és feldolgozás szintjén meghamisították. Sem az illető nevét nem említi, sem mások véleményét nem idézi, sem írásos bizonyítékokat nem próbált keresni ezt a tevékenységet illetően (legalábbis nem említi, hogy próbált volna, pedig ez egy tudományos igényű munka esetén elvárható). Idézi egy U.S.A.I.D. nevű szervezet adatait, amelyek azt mutatják, hogy egy hároméves periódusban, 1985-87-ig nyilvánvalóan visszaéltek a román nőgyógyászok a statisztikai kategóriák használatával. Egy másik táblázat hasonló következtetést sugall az 1986-88-as periódust illetően. Ez a két (négy évre kiterjedő) példa azonban nem elég, hogy megbízhatóan megalapozzon egy olyan általános állítást, hogy „az orvosok és más szakértelmiségiek ... (általában és mindig)... manipulálták a törvényeket, a statisztikai kategóriákat, az orvosokat és magukat a betegeket is.” Azt is állítja G. K., hogy „A nyolcvanas évek végére a statisztika torzítása minden korábbinál erősebben „vérévé vált” a hivatalnok társadalomnak. Az orvosok kénytelenek voltak részt venni a születési és halálozási arányszámok meghamisításában.” Ezek súlyos, komoly állítások, amiket semmivel nem bizonyít, még csak meg sem próbálja! A 37. lábjegyzetben is szerepel egy hasonló

általános állítás a statisztikai rendszer egészére, amit szintén meg sem próbál bizonyítani. Egy másik helyen arról mesél, hogy „az orvos nemegyszer megpróbálta rávenni az anyát: engedje meg, hogy gyermekét halvaszülettként regisztrálják... Számos anya azonban megtagadta” ezt. Legalábbis szerző szerint, aki megint mintegy mesélőként, „messziről jött emberként” tesz olyan súlyos általános állításokat, amikkel kapcsolatban nem érzi a bizonyítás szükségességét vagy kötelezettségét.

Igaz, hogy közkeletű vélekedés vagy „köztudott” az, hogy Romániában manipulatív módon kezelték a statisztikákat. De ha ezt már úgyis „tudjuk”, akkor ezzel kapcsolatban „új” információnak akkor van értéke, hogyha az valamiképpen valóban újdonságot jelent, például tényszerűbb, egzaktabb, világosabb képet nyújt, mint ami eddig élt bennünk. Ezért az e cikkben leközölt táblázatok értékesek tudományos szempontból, mivel pontos és új ismereteket jelentenek. Az ismert általánosságok hangoztatása és a bizonyítatlan állítások viszont tudományos szempontból kétes értékűek.

Szerző kijelenti, hogy „az „államok” (és „nemzetek”) társadalmi reprodukcióval kapcsolatos érdekei gyakran szembekerülnek a nők ... személyes reprodukcióval kapcsolatos szempontjaival. A modern államok ... jogot formálnak a különféle reprodukcióval kapcsolatos tényezők szabályozására...” Majd azt írja, hogy „...a modern állam intervencionista természetű: a történelem során az intervenció az ellenállás legkülönfélébb formáit váltotta ki válaszként a legkülönfélébb megszorításokra”. Majd túlélési mechanizmusokról, elnyomó környezetről, a hatalommal való szembeszállásról beszél. Később pedig azt írja, hogy „Az államok és kormányok beleszólása a termékenységgel kapcsolatos kérdésekbe ... elmosza a határokat a köz- és a magánéleti jogok között.” Tehát a szerzővel azonosulva az egész világtörténelmet és benne minden államot Ceausescu-diktatúrájának láthatunk. Az állam általában elnyomó, a polgárait bármiben is próbálja korlátozni, ez a törekvése soha nem legitim, soha nincs, nem is lehet igaza, főleg, ha olyan reprodukciós kérdésekről van szó, mint az abortusz vagy az örökbefogadás. (Bármilyen efféle kísérlet – szerző maróan gúnyos kifejezése szerint – „közjóra hivatkozó voyeurizmus” lenne.) Szerző kijelentései egy olyan szemléletet sugallnak, hogy a demokratikus népesedéspolitika – ha létezik ilyesmi egyáltalán – csak periférikus, nem jellemző dolog, a világtörténelem tengelyében az elnyomott egyének és főleg nők harca áll, amelyet a gonosz, diktatórikus Állammal szemben folytatnak „reproduktív jogaik” korlátozása ellen. (Az Állammal való szembeszállás annyira természetes és magától értetődő dolog, hogy az adófizetés megtagadása még csak nem is valamilyen különleges politikai lázadás, hanem csak az egyéniség kifejezése az 5. lábjegyzet szerint.) Természetesen állításait ezúttal sem próbálja történelmi példákkal alátámasztani, tudományos tanulmány helyett ezúttal is megmarad az esszé vagy politikai pamflet szintjén.

Bár a 21. lábjegyzetben említést tesz arról, hogy vannak kényszerűt kisebb mértékben alkalmazó népesedéspolitikák is, azért még „a munkaerő utánpótlásának biztosítását célzó” népesedéspolitikát csak negatív összefüggésben képes megemlíteni. A III. részben azt írja, hogy a Ceausescu-féle kényszerjellegű népesedéspolitika lényege „a demográfiai fejlődés gazdasági és társadalmi aspektusainak összehangolását célzó intézkedések koordinálásából állt”. Úgy gondolom, hogy ez bármilyen hatékony és komplex népesedéspolitika lényegét jelenti, és komoly hiba, hogy a szerző itt nem disztíngvált világosan a különböző népesedéspolitikák között. Bár az állammal és a reprodukcióval kapcsolatos kijelentéseinek ismeretében valószínűnek tűnik, hogy ezt

azért nem tette, mert minden állami népesedéspolitikára többé-kevésbé ellenszenvvel, előítéllettel és elutasítóan tekint.

G. K. a II. részben azt írja, hogy „az abortusz tilalma még soha nem vezetett az abortusz gyakorlatának megszűnéséhez”. Ez az abortusz korlátozása elleni érvelés része akar lenni nála, viszont nem tér ki az emberi élet kezdetének és a magzat státuszának, jogainak máig is vitatott problémájára, sem az ebből következő etikai problémákra. Úgy is érvelhetne valaki - ezen hiányosságokat figyelembe véve – hogy „a csecsemőgyilkosság tilalma még soha nem vezetett a csecsemőgyilkosság gyakorlatának megszűnéséhez” (akkor tehát ésszerűbb nem büntetni). Az emberlét kérdésének biológiai, logikai és etikai problematikáját nem lehet megkerülni.

Szerző említi az illegális abortusz fizikai és pszichés kockázatait, de hallgat arról, hogy ilyenek a legális abortusszal is együtt járnak. Azzal a kérdéssel sem foglalkozik, hogy különböző államokban az abortusz szintje igen eltérő lehet, és hogy ezek az eltérések nincsenek-e kapcsolatban a jogi szabályozás különbségeivel. Saját, a közelmúltban megjelent *Abortuszok a nemzetközi gyakorlatban* című tanulmányomban (a KSH Terhességmegszakítások című kiadványában) kimutattam, hogy valójában elég szoros összefüggés mutatkozik a fejlett államokban az abortusz jogi lehetősége, elérhetősége és az abortusz szintje között. Például Németországban és Belgiumban, ahol csak az utóbbi tíz évben vált (bizonyos határidőig) korlátlan lehetőséggé az abortusz, annak szintje a '90-es évek közepén jóval alacsonyabb volt, mint a skandináv országokban, ahol már évtizedek óta sokak számára könnyen elérhető lehetőséget jelentett. Tehát szerzőnek nincs teljesen igaza, mert van összefüggés az abortusz szintje és jogi lehetősége között: az abortusz tilalma vagy lehetőségének jelentős mértékű jogi korlátozása, ha nem is vezet az abortusz teljes megszűnéséhez, de ebben az esetben jóval kisebbnek mutatkozik az abortusz szintje (itt most csak a megbízható statisztikájú országokat tekintve), mint a széles körű engedélyezés esetén. (Persze erre ő maga is rájöhett volna, ha megpróbálja az állítását tényekkel alátámasztani, amit ezúttal sem tett meg, természetesen.)

Végül szerző azt az állítását sem bizonyítja, hogy az 1989-es kiugróan magas román gyermekágyi halandósági ráta legfőbb oka az illegális abortusz volt (nem pedig az általános nyomor, az egészségügy rossz működése stb.). Persze már megszokhattuk a bizonyítatlan állításokat, hiszen szerző műve inkább esszé vagy politikai pamflet, semmint tudományos tanulmány.

Tehát a mű szemlélete az abortusz szempontjából (is) igen egyoldalú és manipulatív. Az abortuszt a születendő gyermek szempontjából jelentéktelen dolognak minősíti – szerző szemléletéből ez következik (így szemlélete szemben áll például a magyar Alkotmánybíróságnak az emberi élet nagyobb fokú tiszteletét és védelmét előíró határozatával).

A mű stílusa is problematikus. Szerző például bevezeti az állam etnográfijának fogalmát, ami alatt „az államnak a nyilvános szférában használt retorikai és intézményes gyakorlatát” érti és azt, ahogyan ezek beépülnek a mindennapi életbe. A demográfia iránt érdeklődő olvasó aztán töprenghet, hogy most akkor mit mond a szerző és miről is van szó tulajdonképpen? Romániában szerinte az állam „egy önmagát éltető szimbolikus rendszert is alkotott, amelynek teljes mértékben alávetette a sajátjától eltérő érdekeket”. Úgy látszik, aki érdeklődik a demográfia iránt, annak ilyen filozofikus politológiai (?) okfejtéseken is át kell rágnia magát, ha meg akarja érteni a cikket.

Aztán vannak kifejezett „gyöngyszemek”. Például a II. rész végén: „Az egymással vetélkedő érdekek és nyomások összeegyeztetésének kényszere gyakran az összejátszás és a kétszínűség körébe tartozó többértű cselekedetekre készíti az embereket, amit sajnálatos módon megerősít a Ceausescu-rezsim politikai indíttatású népesedéspolitikájának jelen etnográfiaja.” Vagy a III. rész elején ez: „Ezek a testtelenné vált beszédaktusok a kommunikáció mindennapi elemeivé váltak és hozzájárultak a színlelés mint társadalmi gyakorlat racionalizálásához.” A IV. részben: „A dedublare így roppant hasznos leíró fogalom, analitikus értelemben azonban elfedi a kettős énből illetve a „valós” és a „hamis” én közötti hasadásból fakadó pszichoszociális problémát. Ez a különbségtétel – amennyiben azt az elemzők vagy a társadalmi aktorok erősen hangsúlyozzák – lehetővé teszi az összejátszással és a cinkos magatartás különböző fokozataival kapcsolatos összetett kérdések megkerülését.” Ugyanitt a 47. lábjegyzetben: „Tisztában vagyok vele, hogy amikor az én (self) fogalmát elkülönülő egységekre bontom, akkor annak szándékot tulajdonítok és eltárgyasított módon kezelem. ... *Scott* hangsúlyozza az összejátszás performatív tényezőjét és ez a mi érvelésünk számára is jelentős.”

Nem akarom a hasonló példákat sokáig idézni (lenne még mit). A IV. részben található talán ezek legjobb leőhelye. E résznek, egyben az egész műnek méltó lezárása az utolsó bekezdés második része: „A hivatalos diskurzus, a nyilvános intézkedések és az ezekre adott reakciók elemzése az állam és a társadalom által gyakorolt konvergencia és divergencia stratégiákra irányítja a figyelmet. A statisztikának az e cikkben leírt manipulációja, amelyet a politikai demográfiai célok teljesítése érdekében folytattak, csupán egy példa ezekre. A test – és ehhez kapcsolódóan a testpolitika – fölötti ellenőrzésért folytatott harc mint kontextus érthetővé teszi azokat a mechanizmusokat, amelyek a kétszínűséget és az összejátszást ... kitermelik. Ezért tehát végső soron a politikai demográfia, a hivatalos retorika és politika valamint a megélt népesedéspolitika közötti mindennapos feszültségek elemzése tette lehetővé, hogy a fenti módon vázoljuk fel az állam etnográfiaját.”

Tárkányi Ákos